

UBAS Nordisk
Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter

Fra funn til samfunn
Jernalderstudier tilegnet Bergljot Solberg
på 70-årsdagen

Knut Andreas Bergsvik og Asbjørn Engevik jr. (red.)

UNIVERSITETET I BERGEN

1

UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter. Nordisk 1

Copyright: Forfatterne.

Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen
Postboks 7800
5020 Bergen
Norge
www.hf.uib.no/arkeologisk

ISBN: 82-90273-78-9

ISSN: 1503-9811

Redaktører for denne boken

Knut Andreas Bergsvik
Asbjørn Engevik jr.

Redaksjon for serien UBAS

Terje Østigård
Lars Forsberg
Janicke Zehetner

Layout

Christian Bakke og Jan Kåre Wilhelmsen, Formidlingsavdelingen,
Universitetet i Bergen
Foto av Bergljot Solberg: Magnus Vabø, Formidlingsavdelingen, UiB
Forside/omslag: Arkikon, www.arkikon.no

Trykk

PDC Tangen
Papir: Galerie Art Silk 130 g.
Fonter: Adobe Garamond og Myriad

Kårstad i Stryn

– møteplass for ulike kultradisjoner i eldre jernalder?

På slutten av 1800-tallet begynte utenlandske turister å innta den norske fjord- og fjellheimen. De første turisthotellene dukket opp i 1850-åra, og den økende turismen førte til krav om bedre kommunikasjoner - ikke minst brukbare kjøreveger. Langs Innvikfjorden innerst i Stryn i Nordfjord kom vegutløsningen i 1898. Terrenget er bratt og ulendt, særlig mellom bygdene Innvik og Utvik på sørsida av fjorden, der det steile berget stuper rett i sjøen. Fra gammelt av var vegen mellom bygdene en gangsti som gikk bratt opp fra gården Kårstad på Utvik-sida, over berghammeren Kleivane, og bratt ned igjen mot Innvik. Langs foten av Kleivane måtte vegen sprenges ut i fjellet, og de utsprengte blokkene ble brukt til å bygge forstøtningsmur for vegen langs stranda. Det ingen visste den gangen, var at i den steile bergsida ved Kårstad - der disse steinene var kommet fra - hadde mennesker satt merkene sine mangfoldige århundrer tidligere. Og det skulle gå enda 30 år før vegmurens hemmelighet ble avslørt.

Tilfeldighetenes spill

I 1927 tilbrakte lærer O. Taraldset sommerferien i Innvik, og en dag var han ute og rodde på fjorden i nærheten av Kårstad (Shetelig 1927). I åras løp hadde vær og vind og sjøsprøyt vasket steinene i forstøtningsmuren reine for lav og mose. Trolig skapte også skrått sollys relieffvirkning i steinflatene akkurat da robåten var på høyde med vegmuren. Disse heldige omstendighetene førte til at Taraldset ble den første som så at det var hogd helleristninger og andre tegn i en av blokkene. Funnhistorien er ett av mange eksempler på hvordan tilfeldigheter ofte spiller inn når ristninger blir oppdaget. Nettopp gunstige lysforhold kan være en forutsetning for å se grunt hogde og ofte forvitrede figurer. Derfor er det oftest lokalbefolkningen - som ferdes i området til ulike tider på året under skiftende lysforhold - som først blir vår merkene i berget. Eller altså som i Kårstads tilfelle: En sommergjest med tid til å reflektere over det uventede - og det i tillegg en skolelærer som hadde kunnskaper om det han hadde oppdaget.

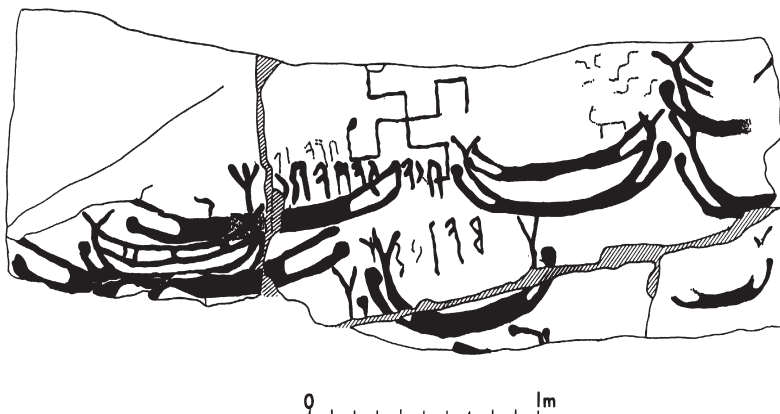
Et uvanlig funn

Høsten samme året meldte Taraldset fra til Bergens Museum om funnet. Han hadde med seg «en klar og god skisse som gjorde oppdagelsen utvilsom» (Shetelig 1927). Haakon Shetelig forsto at dette dreide seg om noe så uvanlig som en kombinasjon av helleristninger og runer, og i oktober samme året dro han til Innvik for å ta funnet i nærmere øyesyn (Olsen & Shetelig 1930). Fordi det var fare for at ristningen kunne bli skadd hvis den ble liggende i forstøtningsmuren, avgjorde Shetelig i samråd med vegvesenet at veggen skulle brytes opp, slik at ristningsblokken kunne løftes ut. Det viste seg da at ytterligere tre større og et par små steiner med figurer lå skjult i vegmuren (Olsen & Shetelig 1930:7).

Bruddsteinene passet sammen som bitene i et puslespill, og det bildet som trådte fram, var svært overraskende i ristningssammenheng. På feltet er avbildet 10-12 hele eller fragmentariske ristningsbåter, 18 runer og et hakekors (Fig. 1). Det er kombinasjonen

Figur 1. Alle steinblokkene med figurer som ble funnet i vegmuren ved Kårstad ble fraktet til Bergens Museum. Der ble de satt sammen som bitene i et puslespill og plassert i museumshagen der de står fremdeles. (foto: Ann-Mari Olsen, Bergen Museum).

Figur 2. Øverst på den bevarte billedflaten fra Kårstad er det hogd et stort hakekors med dobbelt knekte armer. Rett under står en tett klynge båtfigurer som er hogd delvis over hverandre. Mellom og over båtene og delvis hogd over dem, står to rader med runer. Rett over høyre del av den lengste runeraden er fem svake streker som kan være etterlikning av runene under. Disse er ikke tydet. I øvre, høyre del av billedflaten er noen svakt hogde trappetrinnsliknende mønstre (kalkering: Gro Mandt).

av helleristninger og runer på samme bergflate som gjør Kårstad-funnet til et særsyn, og som førte til at det fikk stor oppmerksomhet da det kom for dagen. I Skandinavia er det kjent bare noen få andre eksempler på at runer står sammen med ristningsmotiv, blant annet på Himmelstadlund i Östergötland i Sverige (Nordén 1932). En vanlig oppfatning er at skikken å hogge bilder i berg tok slutt da runene kom i bruk i eldre jernalder (Malmer 1989:12).

Ikke bare motivkombinasjonen, men også plasseringen av Kårstad-figurene er spesiell. Steinene med figurer var sprengt ut av berghammeren Kleivane, og Shetelig mente at de svære og tunge blokkene neppe var blitt fraktet særlig langt før de havnet i forstøtningmuren (Olsen & Shetelig 1930:7). Nøyaktig hvor i fjellsida figurene opprinnelig hadde stått, var ikke mulig å fastslå. Men siden berghammeren var sprengt i stor høyde over vegen som ligger fire meter over vannet, antok Shetelig at figurene var blitt hogd høgt oppe i «*en steil fjellside, som en billedtavle ut mot fjorden, hvor den daglige ferdsel gikk tett forbi*» (Olsen & Shetelig 1930:11).

Båtfigurer med røtter i bronsealder

Det er 10 sikre båtfigurer på bruddsteinene fra Kårstad (Fig. 2). Sju av dem er fullstendige, med sikkert avsluttede linjer (Mandt 1973). Av to båter er bare den ene enden bevart, og en tredje er ufullstendig. I tillegg fins tre-fire stavnrester etter flere båter. Figurene er framstilt ved prikkhogging, der hvert hoggemerke tegner seg tydelig i forhold til overflaten, som de fleste steder er relativt glatt og jevn. Flere av båtene har dype og tydelige furer, mens andre er grunnere hogd, men så vidt det er mulig å bedømme visuelt, er den samme hoggeteknikken nyttet for alle figurene (sammenlign Fig. 3).

Figur 3. Detalj av Kårstad-feltet, som viser at ristningene er prikkhogd, med tydelige hoggemerker, selv om noen av figurene er svakere hogd. Her er flere overhogninger, blant annet skjærer noen av runene i den lengste runeraden stavnpartiet på en av de svakt hogde båtene (foto: Ann-Mari Olsen, Bergen Museum).

Figur 4. I 1929 kom det melding til Bergens Museum om en helleristning med fem båtfigurer på lokaliteten «Solberg» under Henne i Hennebygda i Gloppen. Alle båtene er av «Hjortspring-typen» (foto: Johs. Bøe 1930).

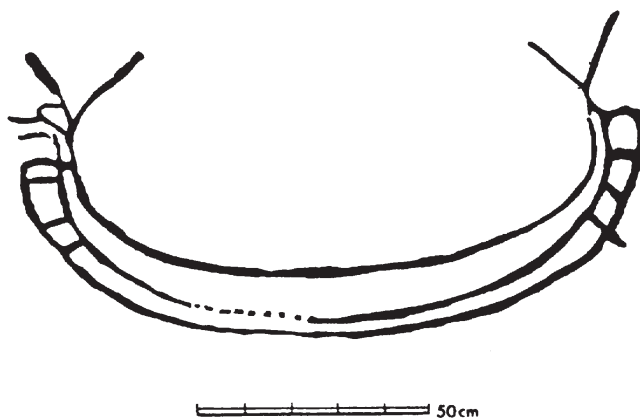

Figur 5. I 1930 ble enda et ristningsfelt funnet i Hennebygda. På lokaliteten «Viken» under Henne - bare noen hundre meter fra ristningene på «Solberg» - er et berg med 19 båter av «Hjortspring-typen» (foto: Johs. Bøe 1930).

Utformingen av båtfigurene på steinblokkene fra Kårstad skiller seg fra ristningsbåter som tradisjonelt dateres til bronsealder. Fire av Kårstad-båtene har langstrakt, nærmest utflatet skrog som fortsetter direkte over i stavnpartiene nesten uten krumning. Av form samsvarer båttypen med omrisset av Hjortspring-båten fra Als i Sør-Jylland, krigskanoen som sammen med våpenutstyr var blitt ofret i ei myr en gang midt på 300-tallet f.Kr. (Solberg 2000:36). Ristningsbåter av Hjortspring-typen fins også i Hennebygda i Gloppen ved Utvikfjorden som er en fortsettelse av Innvikfjorden mot vest. Der er det kjent to felt med henholdsvis 5 og 19 «Hjortspring-båter» (Fig. 4 og 5).

De øvrige Kårstad-båtene har sterkt krummet skrog og buete stavner med kløftet eller V-formet avslutning. Båttypen likner en båtfigur hogd i en bautastein fra Austrheim i Gloppen, reist over en liten haug datert til 400 e.Kr. (Skjelsvik & Straume 1957) (Fig. 6). En tilsvarende båttipe er også avbildet på en gravhelle fra Smiss på Gotland, datert til 250-300 e.Kr., og den igjen er satt i sammenheng med en ristningsbåt fra Roskard på Gurskøy på Sunnmøre, som i likhet med Kårstad-båtene har kløftet stavnavslutning (Skjelsvik & Straume 1957).

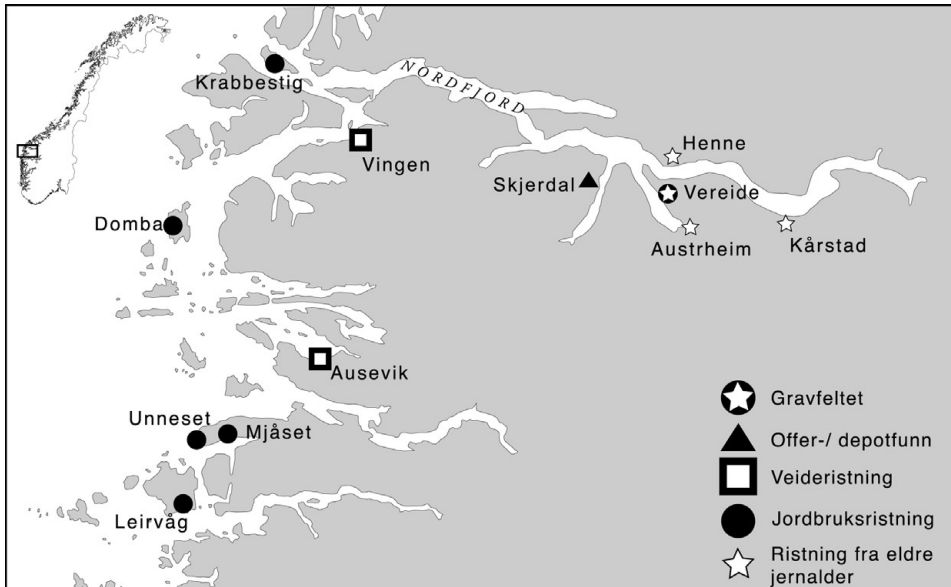
Figur 6.
Båtfiguren i bautasteinen fra Sandane i Gloppen må være laget etter at bautaen ble hogd til, og kan derfor dateres til den tida haugen ble anlagt - ca. 400 e.Kr. (kalkering: Elisabeth Skjelsvik & Eldrid Straume).

I bygdene rundt de indre delene av det forgreinete fjordsystemet i Nordfjord, ser det altså ut til at en ristningsskikk med røtter i bronsealder har eksistert gjennom deler av eldre jernalder, i tida mellom 2-300 f.Kr. og 300-400 e.Kr. (Fig. 7).

De omdiskuterte runene

Runene i Kårstad-innskriftene hører til det eldste runealfabetet, den såkalte *futhark* - gitt navn etter de første seks av de 24 tegnene i runerekken. *Futharken* var i bruk i Skandinavia fra ca. 200 til 600 e.Kr. (Høst 1976:14). Den første runeforskeren som studerte Kårstad-runene, var Magnus Olsen (Olsen & Shetelig 1930:18ff). Den lengste innskriften, som står rett under hakekorset og skjærer stavnen på en av de eldste båtfigurene, leste han fra høyre mot venstre som **ek aljemark(i)R** (Fig. 3). Dette er tolket som «Jeg, den som er fra et fremmedlannet land /grenseområde» eller

Figur 7. Utbredelsen av ristninger fra steinalder, bronsealder og eldre jernalder i Nordfjord.

«Jeg (er) den fremmede» (Olsen & Shetelig 1930:29). Både tydingen og tolkningen - trolig runemesteren som presenterer seg selv - ser det ut til å være enighet om (Knirk 2000).

Den korte, nederste runeraden, som er plassert mellom de kløftede stavnene på en av de yngste båtene, er mer omdiskutert. I venstrevendt skrift leses den som **baij(*)R**, men fordi den nest siste runen (markert her med *) ikke er mulig å tyde, er det uenighet om hvordan innskriften skal leses. Alternativene som har vært foreslått, er **a**, **i**, **o** eller **s**. Lesningen **baijaR** eller **baijiR** - som var Olsens forslag - kan referere til navnet på en keltisk folkestamme - *Boius* (pl. *Boii*) - som ifølge klassiske forfattere levde i Böhmen fram til år 60 f.Kr. (Olsen & Shetelig 1930:32). Lesningen **boijoR** kan tydes som «kamp», «den kjempende» eller «krigeren» (Krause 1966:118), mens lesningen **baijsR** er tydet som en samling magiske runer uten språklig innhold (Marstrander 1952:20).

Også datering av Kårstad-runene har vært omdiskutert. Enkelte har foreslått alderen til mellom 200 og 400 e. Kr. (Olsen & Shetelig 1930:42), men den vanligste oppfatningen blant runeforskere nå, synes å være at innskriftene – blant annet ut fra runenes form - neppe er eldre enn 400-årene (Knirk 2000).

Hakekorset - et magisk symbol

Hakekorset øverst på billedflaten på Kårstad er et fremmedelement i det skandinaviske ristningstilfanget, men over store deler av verden er motivet fra gammelt av brukt

som religiøst symbol, magisk tegn og dekorativt element. Motivet er utbredt i Øst-Asia, blant annet i India og Kina. På sanskrit kalles hakekors «*svastika*» som betyr «*lykkebringer*», og i Kina er det et lykketegn og talltegn for 1000. Også i Europa har motivet en lang historie. Det opptrer i så ulike kontekster som Donaukulturen, ettermykensk jernalder og som kristent symbol i oldtiden (Aschehougs konversasjonsleksikon 1969). I Nord-Europa dukker motivet opp på 200- og 300-tallet e.Kr., dels som draktspenner formet som hakekors (Dommasnes 2003:67), dels som dekor på gjenstander. Den spesielle formen som hakekorset fra Kårstad har fått - med dobbelt knekkede armer - kjennes bare fra brakteater som dateres til slutten av 400-årene eller begynnelsen av 500-årene e.Kr., og mange av disse har også runeinnskrifter langs randen (Nordén 1932:66) (Fig. 8).

Figur 8. I 1879 ble det funne en rik kvinnegrav i Ytre Ågedal i Vest-Agder, datert til ca. 500 e.Kr. Graven, som er en branngrav i langhaug, inneholdt to C-brakteater, den ene med et hakekors og en runeinnskrift (B 3410). Hakekorset, som har en enklere utforming enn hakekorset fra Kårstad, er plassert rett framfor pannen på mannprofilen. De vel 40 runene omkranser midtfeltet med billedmotivet. Ifølge den siste tolkingen (Grønvik 1996:248 ff) gjengir runeteksten noen strofer fra et mytisk dikt om en bålferd som skildrer hvordan den døde høvdingen kommer fram til dødsriket etter et vellykket ritt (foto: Svein Skare, Bergen Museum).

Ulike formidlingsmåter

Gjennom et tidsrom på 5-600 år har altså mennesker satt merkene sine i den steile fjellsida ved Innvikfjorden. Det som skiller denne plassen fra andre lokaliteter der mennesker har ønsket å formidle et budskap i stein, er at ristninger og runer er hogd i samme bergflate. Selv om både ristningene og runene hadde som mål å gi uttrykk for

og feste i minnet tanker og forestillinger, representerer de to vesensforskjellige måter å formidle et budskap på.

Ristningene utgjør et symbolsk referansesystem, der de enkelte motivene eller figurgruppene har en dypere og mer kompleks betydning enn det som umiddelbart møter øyet på bergflaten. Motivmangfoldet har en narrativ karakter som formidler innholdet i et mytologisk univers, trolig utviklet i samspill med en muntlig tradisjon (Fredell 2003:262). Til forskjell fra ristningenes sammensatte symbolverden, gjengir runene ord og setninger i det som var tidas språk. Runene er en lydskrift, lik vårt eget alfabet (se blant annet Høst 1976). De utgjør et grafisk system der hvert tegn står for én enkelt lydenhet - et *fonem* - i et lydssystem. Innføringen av og tilpasningen til et lydbasert skriftsystem i eldre jernalder, førte til at billedmediet mistet sin betydning i formidlingen av kunnskaper og kulturelle tradisjoner (Fredell 2003:262).

Vi kan skille ut tre faser i bruken av Kårstad-berget. To faser med båtfigurer markerer slutten på bronsealderens tusenårige ristningstradisjon - den eldste med «Hjortspring-båter» og en yngre med «Austrheim-båter». Den tredje og avsluttende bruksfasen omfatter *futharkens* runeinnskrifter og hakekorset (Mandt 2000) (Fig. 1 og 2). Det er rimelig å tro at menneskene som hogg båtristningene, delte en felles ideologisk overbygning - selv om båtene er laget med århundrers mellomrom, og selv om de endret utseende over tid. Men de menneskene som festet runene til berget, hadde trolig et helt annet sett med idéer, verdier og holdninger til liv og død enn det som kommer til uttrykk i ristningstradisjonen med røtter i bronsealderens verdensoppfatning. Et eksempel på denne forskjellen er de mange runeinnskriftene som innledes med «*ek*» (= «jeg»), ofte fulgt av et personnavn eller et tilnavn som karakteriserer runemesteren. Denne framhevingen av individet skiller seg klart fra den måten helleristningene gjengir mennesker på - som anonyme symboler på det menneskelige, der ofte ikke en gang kjønnsidentiteten er markert. Det mest slående eksemplet er båtfigurens mannskapsstreker - framstilt som loddrette streker uten antydning til anatomiske detaljer (Hedengran 1991; Hauptmann Wahlgren 2002:214).

Hva kan være årsaken til at to så ulike formidlingsformer og kultiske uttrykk som ristninger og runer møttes i bergveggen ved Kårstad en gang i tidlig jernalder? Hvorfor hadde runemesteren behov for å sette merkene sine i nettopp det berget der båtsymbolene fra gamletida var hogd inn?

De meningsbærende båtfigurene

Båten er et av de vanligste motivene i bronsealderens ristningstradisjon. Båtfigurer fins på nesten alle billedristningslokalteter, og er det dominerende motivet på mange felt. Motivet knytter også ristningene sammen med andre materielle uttrykk, for eksempel graver og metallgjenstander. Båtsymbolikken synes å gjennomsyre menneskenes liv og følge dem i døden. (Hauptman Wahlgren 2002:202), og båten kan derfor sees som et grunnleggende symbol i bronsealderens verdensoppfatning.

Båter var uten tvil uunnværlige som transportmiddel og bindeledd mellom grupper av mennesker langs kyst og fjord, og ikke minst for frakt av det gyllne prestisjemetallet, bronzen, som måtte hentes i fjerne egner. Slik kan båtmotivet forstås som symbol for reise, samkvem og kontakt. Bronsealderristningene på Vestlandet ligger da også langs de viktigste ferdselsårene: kystleia og de lange fjordene. Fra Stadt og sørover fins flere større og mindre samlinger med ristningsfelt fra tidlig bronsealder: Krabbestig i Vågsøy, Domba i Flora, Leirvåg, Unneset og Mjåset i Askvoll (Mandt 1991; Wrigglesworth 2000; Wrigglesworth 2003a; Wrigglesworth 2003b) (Fig. 7). Bildene i berg kan ha markert grenser mellom bygdelag, og kanskje signalisert eierskap og bruksrett til viktige ressurser. Båtfigurene i bergveggen ved Kårstad - plassert med god oversikt over fjorden som leder inn mot jakt- og beitemarkene i fjelltraktene rundt Jostedalsbreen - kan ha tjent som markering av inngangsporten til et viktig revir.

Båten som symbol for ferdsel og transport rommer trolig også en dypere mening enn det som angår det verdslige tilværet. I mange religioner eksisterer oppfatningen om at den døde måtte i båt for å krysse en elv på veg mot dødsriket (se blant annet Solberg 2000:77). En annen utbredt forestilling er at sola blir trukket over himmelen av en båt (Kaul 1998). Slik kan båten ha vært symbol for tida som går, for årstidene som veksler, for kretsløpet i naturen, og for forestillinger om liv, død og gjenfødelse - selve verdensordenen. Siden nettopp båten er et av de ganske få ristningsmotivene som har levd videre inn i tidlig jernalder, ligger det nær å tro at båtfigurene fra ristningstradisjonens slutfase bærer med seg kjernen i bronsealderens komplekse forestillingskrets.

Runer til magisk bruk eller praktiske formål?

Innskrifter med de eldre runer opptrer både på personlige eiendeler - for eksempel smykker, kniver, beinkammer, amuletter - på steiner som ofte stammer fra graver, og i noen få tilfeller i fast fjell, slik som på Kårstad (Høst 1976:17). Mange språkforskere mener *futharken* er direkte eller indirekte utviklet av de klassiske alfabetene, mens andre hevder den er et særnordisk, urnordisk alfabet som ble skapt i løpet av kort tid før det ble tatt i bruk (Grønvik 1996:47).

I gamle germanske dialekter har *rune* betydningen «*hemmelighet, mysterium, esoterisk religiøs viten*», og først seinere er ordet brukt om selve bokstavtegnene (Høst 1976:16). Trolig var runene, i likhet med andre gamle skrift- og alfabettyper, opprinnelig hellige symboler mer enn bokstaver, og knyttet til bestemte religiøse og mytiske forestillinger. Skrift var religiøs viten skapt av guddommelige makter og formidlet gjennom religiøs tradisjon til de innvidde. Også i norrøn mytologi er kunnskapen om runeskriften knyttet til gudene, først og fremst til den trollkyndige Odin (Høst 1976:19).

Kjennskapet til runer ser ut til å ha spredt seg raskt i Skandinavia. Siden kunnskapen kunne holde seg gjennom flere hundre år, må det ha eksistert en sterk tradisjon for innlæring og overlevering. Runene var et nøytralt skriftsystem som kunne nyttes til

ulike formål (Grønvik 1996:6). Mange innskrifter med de eldre runer, som blant annet viser til maktforhold og arvekrav, tyder på at skrivekunsten var forbeholdt de øvre samfunnslagene. En stor del av innskriftene med de eldre runer blir tolket som religiøse dokumenter. De gjenspeiler riter og formularer knyttet til begravelse og kult, og gir ofte uttrykk for tanker og forestillinger som datidas mennesker hadde om de døde og deres forhold til de levende (Grønvik 1996). Flere innskrifter har et rent profant innhold, og noen runer kan ha vært oppfattet som trylletegn som vernet og brakte lykke, men som også kunne uskadeliggjøre onde vetter. Runeinnskrifter på gjenstander, for eksempel på gullbrakteater, kan være magiske formularer.

Kontinuitet eller gjenbruk?

Når to så ulike kulturelle tradisjoner som ristninger og runer møtes i Kårstad-berget, ligger det nær å spørre om de nye idéene og symbolene ble tatt opp av den stedegne befolkningen, eller om de ble brakt til den vestnorske fjordbygda av «fremmede» - slik den lengste Kårstad-innskriften antyder. Båtristningstradisjonens slutfase - «Austrheim-båtene» - ser ut til å falle sammen med introduksjonen av runene. Vi vet ikke om Kårstad-berget var i sammenhengende bruk som helligsted gjennom hele båtristningsperioden - om mennesker fra samme gruppe eller bygdelag kom dit jevnlig gjennom talløse generasjoner - eller om bruken av stedet ble gjenopptatt og båtsymbolikken revitalisert som motvekt mot den nye ideologien.

Dette fører over i spørsmålet om møtet mellom de to tradisjonene har skjedd på fredelig vis, eller om strid og maktkamp har gått forut eller fulgt etter. Overhogninger – blant annet et par runer som er hogd over to av de eldste båtfigurene (Fig. 3) - kan tyde på at runemesteren ville markere at den gamle, tusenårige ideologien var død og maktesløs. Hakekorset, som ligger nær runene i tid og innhold, skal kanskje også forstås i dette perspektivet. På Kårstad-berget ruver det store hakekorset over både ristningsbåter og runer. Det synes å være bevisst plassert øverst i figurgruppa, kanskje som en symbolsk markering av en ny ideologisk og kosmologisk overbygning.

På nytt stilles vi overfor spørsmålet om hva det var ved fjellsida i Kleivane som tiltrakk mennesker fra ulike perioder av forhistorien, mennesker med forskjellige kulturelle og kultiske tradisjoner. For å leite etter svar, må vi løfte blikket fra Kårstad til bygdene omkring for å finne andre vitnemål om menneskelig aktivitet i den tida bergsida i Kleivane ble nyttet til kultiske formål.

Kårstad i en videre kontekst

I de nærmeste omgivelsene til Kårstad er det få synlige spor etter bosetning eller annet menneskeverk fra hundreåra før og etter begynnelsen av vår tidsregning. De fleste gravfunnene fra bygdene Utvik og Innvik dateres til folkevandringstid eller seinere (Shetelig 1932:39; Fett 1960). Et mulig unntak er en liten gravrøys kalt «Ormeura» som ligger tett ved den gamle gangstien mellom disse bygdene, på toppen av Kleivane. Den inneholdt et gravkammer av heller, men ingen funn ble gjort (Shetelig

1932:37). På nes langs Innvikfjorden ligger flere rullesteinsrøyser som kan skrive seg fra bronsealder eller tidlig jernalder (Shetelig 1932). Sikrere vitnemål om menneskelig aktivitet i både i bronsealder og sein steinalder finner vi i de indre strøkene av Stryn, særlig rundt de store vatnene, der det er kjent en rekke flintfunn og flere offerfunn fra bronsealder. En randlistøks fra tidlig bronsealder er funnet på Håheim i Olden, fra Årnes ved Oppstryn-vatnet kjennes en bronsemeisel fra periode 2/3, og fra Årdalen innerst i Oppstryn-vatnet kommer et funn med fire Wendelringer fra periode 6 (Shetelig 1932; Fett 1960; Fett 1961; Mandt 1991; Johansen 1993). I tillegg er på Kyrkje-Eide, ved elva mellom Oppstryn-vatnet og en arm av Innvikfjorden, funnet en gravhelle med ristninger datert til eldre bronsealder (Shetelig 1932:60; Fett 1961; Mandt 1991) (Fig. 9).

Også vestover i det forgreinete fjordsystemet i Nordfjord er kjent funn og fornminner fra yngre steinalder og framover til middelalder, først og fremst gravminner fra eldre og yngre jernalder. På nes og høgdedrag langs dette fjordløpet ligger mulige bronsealdersrøyser, men få sikkert daterte funn. Et unntak er offerfunnet med kvinnesmykker fra 6. periode i Skjerdalen som ligger ved munningen av den trange Hyenfjorden (de Lange 1920; Magnus 1978:135 ff; Dommasnes 1997:177) (Fig. 7 og 10). Det er imidlertid funnene fra et stort gravfelt ved Gløppenfjorden som i særlig grad kan kaste lys over samfunnsforhold og levevis i den tida Kårstad-berget var i bruk.

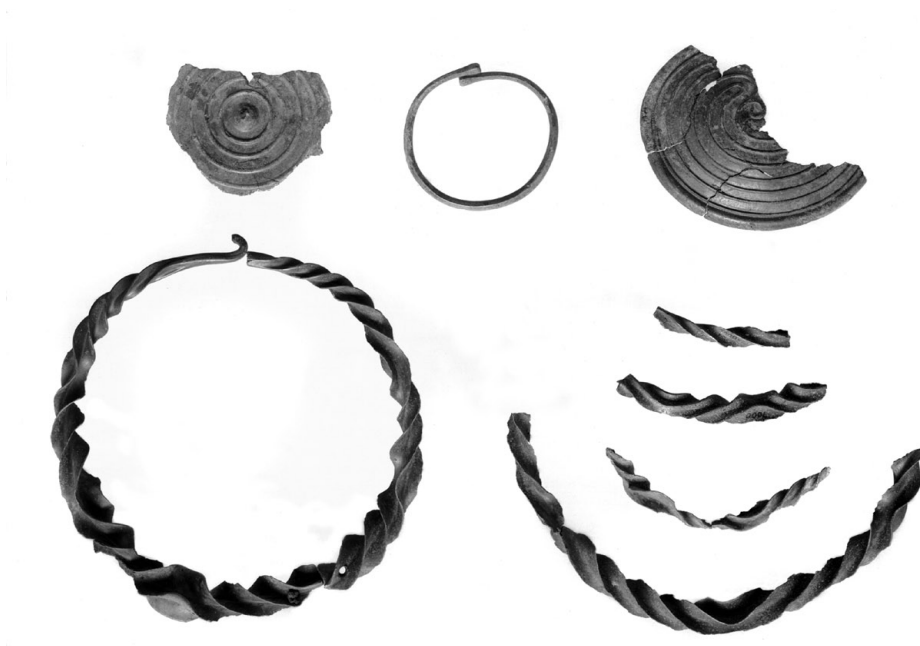

Figur 9.

I 1885 ble det funnet en stein med ristninger på Kyrkje-Eide i Stryn, i et «Markstykke, hvor det ved Gravning jævnlig findes Ben» (Lorange 1887:259). Siden sagnet sier at kirken på Nedstryn skal ha ligget på Kyrkje-Eide, antok en at her hadde vært kirkegård, og steinen ble først tolket som en kristen gravstein. Men blir nå datert til eldre bronsealder (illustrasjon: Anders Lorange).

Tradisjon og endring

Gloppenfjorden er i likhet med Hyenfjorden en sidearm til Nordfjorden, noen mil vest for Kårstad (Fig. 7). Ved østsida av fjorden, på en vid strandterrasse på Vereide ved Sandane, ble det i 1990-åra undersøkt et stort gravfelt med funn fra hundreåra før og etter begynnelsen av vår tidsregning. Mer enn 200 gravminner er registrert, og i dette materialet har Liv Helga Dommasnes (1997; 2001) påvist to ulike gravleggingstradisjoner, som hun mener avløser hverandre i tid.

Figur 10. Offerfunnet fra Skjerdal ytterst i Hyenfjorden inneholder en samling kvinnesmykker av bronse: én hel og biter av to Wendelringer, et stykke av en «brillespenne», et stykke av en tutulus og en liten håndleddsring. Funnet kom for dagen i 1918, 30-40 cm dypt i en morenevoll av store blokker og grus, og har trolig vært pakket inn i tøy eller lær (Magnus 1978:137) (foto: Bergen Museum).

De eldste gravene på Vereide, som Dommasnes kaller «Vereide-tradisjonen» (Dommasnes 2001:110), er tidfestet til tusenåret f.Kr. og fram til ca. 200 e.Kr. Det er små lave hauger som ligger samlet i gravfelt, tilbaketrukket på terrassen inn mot fjellfoten. Eneste spor etter de døde er enkelte beinfragment, og det sparsomme gravgodset består av slagge etter jernproduksjon, keramikkskår, hvit sand og små steiner (Dommasnes 2001:109). Rundt 200 e.Kr. dukker det opp en ny type graver, som Dommasnes kaller «Tun-tradisjonen» (Dommasnes 2001:111). Denne gravskikken er kjennetegnet ved store hauger som ligger på kanten av terrassen med vidt utsyn over bygda og fjorden. Her fins rester etter de døde i form av brente eller ubrente bein. Det rike gravgodset er utstyr til personlig bruk, ofte saker som opprinnelig er kommet fra andre deler av Skandinavia (Dommasnes 2001:144).

De to gravskikktradisjonene på Vereide-terrassen viser klare forskjeller både i symbolske uttrykk og religiøst innhold. Dommasnes mener at den eldste tradisjonen har et kollektivt preg, der gravleggingen foregikk som offentlige seremonier med sikte på å opprettholde samfunnet som helhet. (Dommasnes 2001:117 ff). Denne tradisjonen var bygd på fellesskap og tuftet på hjemlige tradisjoner med røtter i bronsealder. Den yngre gravskikktradisjonen, som dukker opp tilsynelatende uten lokale forbilder, legger vekt på individ, makt og eiendomsforhold og vitner om et langtrekkende kontaktnett (Dommasnes 2001:120).

De dyptgripende forskjellene i måten å gravlegge de døde på som disse to tradisjonene viser, tyder på at det har skjedd endringer både i samfunnsstruktur og religion i Nordfjord-bygdene i hundreåra før og etter begynnelsen av vår tidsregning. Ved å sammenholde gravfunnene fra Vereide-terrassen med bilder og skrifttegn i Kårstad-berget og med andre typer funn i en videre omkrets, kan vi ane konturene av dette samfunnet i endring.

Vereide og Kårstad - sider av samme sak?

De eldste båtfigurene fra Kårstad og de to ristningsfeltene i Hennebygda faller i tid sammen med den tidlige bruken av Vereide-terrassen. Rester etter bosteder fra denne fasen er ikke funnet i nærområdet til Vereide, men det er registrert dyrkings- og åkerspor (Dommasnes 2001:142). I andre deler av Nordfjord er det også som nevnt sparsomt med funn som vitner om fast gårdsbosetning i tusenåret f. Kr. Men sporene etter menneskelig aktivitet langs kysten og innover mot fjellstrøkene i øst, tyder på et mobilt levesett, basert på en blandingsøkonomi med beiting og flyttjordbruk, samt jakt, fiske og fangst av sjødyr til ulike tider på året (Dommasnes 2001:143; Solberg 2000:55 ff).

I dette perspektivet kan gravfeltet på Vereide tolkes som sentralhelligdom for et større område i Nordfjord. Gravsikken har et kollektivt preg, der det sentrale ikke synes å være gravlegging av den enkelte avdøde, men å opprettholde samfunnet gjennom felles seremonier (Dommasnes 2001:117). De store ristningslokalitetene fra bronsealder er ofte tolket på samme viset: som felles helligsteder og samlingsplasser for spredt bosatte grupper av mennesker. Flere trekk ved gravskikken kan tolkes som symboler på fruktbarhet og overgangen mellom liv og død, blant annet spor etter ild og dekksteiner formet som ringer og hjul - velkjente motiv i bronsealderistningene (Dommasnes 2001:126f). Slik kan den eldste gravskikken på Vereide forstås som ledd i en religiøs tradisjon med røtter i bronsealderens idéverden der sykliske forestillinger om liv - død - gjenfødelse står sentralt.

Gammel sedvane og nytt tankegods

Omtrent samtidig med at den nye gravskikken dukker opp på Vereide, blir de yngste båtene hogd inn i Kårstad-berget rundt 200/300 e.Kr. Både ristningsbåtene og Vereide-graver fra denne tida kombinerer trekk fra eldre og yngre tradisjoner (Dommasnes

2001:121). Det er fristende å tolke dette i lys av nye tanker og skikker som langsomt vant innpass i det gamle levesettet i Nordfjord-bygdene. Ritualene fra gamletida kan ha tatt opp i seg elementer fra de nye trosforestillingene, og de visuelle symbolene fra ulike tradisjoner har smeltet sammen.

Fra 400 e.Kr. har den nye gravskikken overtatt på Vereide-terrassen (Dommasnes 2001:139), og runeinnskriftene og hakekorset er festet til berget ved Kårstad. Det symbolspråket som kommer til uttrykk i den yngste gravskikken, tyder på at den er forankret i en annen sosial og religiøs tankeverden enn den eldre tradisjonen. Gravritualene synes å være tilpasset et samfunn med sosial lagdeling, basert på individuell makt og status. De store og godt synlige gravminnene ligger på steder som i seinere perioder blir del av innmarka til den faste gården, og er kanskje et første signal om eiendomsrett til jord (Dommasnes 2001:126). Gjennom gravgodset trer individet fram - det er den avdødes personlige utstyr, behov og status som skal tas med til en fortsatt materiell eksistens i det hinsidige (Dommasnes 2001:130).

Også i den lengste runeinnskriften fra Kårstad er individet synliggjort. Det er runemesteren som forteller om seg selv - *ek* - og om det stedet han kom fra. I ordet *aljamark(i)R* er det første leddet, *alja* - , forklart som «fremmed» eller «av fremmed opphav». Det siste leddet, *mark(i)R*, kan bety «land», «skog» eller «grenseområde». Også andre runeinnskrifter fra 400-tallet etter Kristus omtaler en «fremmed» som kommer fra et annet «land» eller «skog» (Dommasnes 2001:146).

Både den yngste gravskikktradisjonen på Vereide og runene fra Kårstad tyder på at folk med nye skikker og langvegs kontakter kom til Nordfjord-bygdene i de første hundreåra etter Kristus. Hvor de kom fra, kan vi bare gjette oss til. Kanskje peker *mark(i)R* i runeinnskriftene mot et skogland øst om de lange fjellene. Mens Jotunheimen og Jostedalsbreen stengte mot sør, har fjellovergangen mellom Oppstryn og Skjåk fra gammelt av sikret sambandet mellom indre deler av Nordfjord og bygdene «*aust på landet*»: *her kunne ein kome fram på ettersomaren og tidleg på hausten*» (Svarstad 1983:233). Langs denne «ferdavegen» kan folk fra innlandet ha kommet på leit etter nye jaktmarker og frodig beiteland i den vestnorske fjellheimen og fiskegrunner langs fjord og kyst. På Vestlandet er det påvist en markert økning av beiteintensiteten i fjellområdene i førromersk jernalder (Solberg 2000:57). Kanskje kan den økte beitebruken sees i sammenheng med endringene i gravskikk og annen kultisk aktivitet i århundrene rund Kristi fødsel. Ut fra gravmaterialet på Vereide ser det ut til at nykommerne og den opprinnelige befolkningen side om side gjennom et par hundre år. (Dommasnes 2001:139). Men fra 400 e.Kr. er det ikke lenger spor etter verken ristninger eller den gamle, kollektive gravskikken i de indre Nordfjord-bygdene.

Hvorfor bare Kårstad?

I løpet av de første hundreåra etter Kristi fødsel ser det ut til å ha skjedd endringer i samfunnsforhold og levesett i de indre Nordfjordbygdene. Dette kommer blant annet til uttrykk i gravmaterialet på Vereide-terrassen, der praksisen med å gravlegge de døde viser store skilnader over tid, både i fysisk utforming og symbolsk innhold. Tolkningen av Vereide-funnene styrker hypotesen om at bergveggen ved Kårstad fungerte som helligsted gjennom tre bruksfaser, der det også kan vises til endring i form og innhold.

Fortsatt er det et åpent spørsmål hvorfor ristninger og runer - som både visuelt og innholdsmessig er så forskjellige uttrykksformene, og som vanligvis ikke opptrer sammen - møtes nettopp på Kårstad. Hvorfor var denne berghammeren så betydningsfull at runemesteren måtte riste runer i den bergflaten der andre før hadde meislet bronsealderristningenes fremste symbolske uttrykk - det mangetydige båtmotivet? Og hvis ristningene og runene i Kårstad-berget virkelig representerer møtet mellom to kulturtradisjoner i eldre jernalder - hvorfor er det så få andre eksempler på denne kontakten?

Kanskje ligger noe av forklaringen i selve beliggenheten til Kårstad. Høyt og fritt over fjordløpet har billedberget ligget ved porten inn til de rike jakt- og beitemarkene rundt den store breen. Funnene fra seinneolittisk tid og bronsealder i de indre delene av Stryn vitner om at dette må ha vært et viktig ressursområde for menneskene som holdt til i Nordfjord i tusenåra f.Kr., og som trolig hadde et mobilt levevis med sesongvis utnyttning av mange naturressurser. Like viktige må fjellområdene ha vært for de menneskene som slo seg til ved fjorden ved begynnelsen av vår tidsregning. Gravene deres vitner om en samfunnsforståelse basert på makt og status, med vekt på eiendomsrett til ressurser. Derfor har de hatt like gode grunner som den eldre befolkningen til å vokte herlighetene i de indre strøkene, og markere dette med sine egne symboler.

Om denne markeringen har gått fredelig for seg, vet vi ikke. Opp gjennom historien kjennes talløse eksempler på at religiøs fanatisme eller politisk maktdemonstrasjon har ført til at eldre minnesmerker er blitt ødelagt av tilhengerne av den nye tro. Slik kan runeradene som krysser de gamle båtsymbolene ha vært en måte for nykommerne å understreke herredømmet sitt på. På den annen side er det mye som tyder på at den gamle befolkningen og nykommerne gjennom noen hundreår med sameksistens tok over hverandres skikker og flettet dem inn i sin egen forestillingsverden. Kan hende betydde ikke ristningsbåtene - i egenskap av symbol for reise, kontakt og samkvem - et radikalt brudd med gamle skikker og trosforestillinger for menneskene fra skogene «aust på landet», som gjerne la ned saker fra fjerne strøk i gravene sine. Offerfunnene fra bronsealder vitner om at også menneskene som holdt til i Nordfjord i tidligere perioder, også verdsatte kontakt med utenverdenen.

Summary

In 1927 several slabs with a combination of rock carvings, runic inscriptions and a swastika were discovered among the rubble filling under a road in Stryn, Sogn og Fjordane. The stones came from a knoll that was blasted away when the road along the fjord was built at the end of the nineteenth century. The site, called Kårstad, consists of three successive phases. Two different boat types are dated to c. 300 BC and 3-400 AD respectively, while runes and swastika represent the latest stratum dated c. 400 AD. The cultural and ritual significance of this exceptional site is interpreted in relation to other contemporary archaeological remains in the Nordfjord region, primarily the large cemetery at Vereide by Gløppenfjorden.

Litteratur

- de Lange, E. 1920. Et nytt funn fra Vestlandets yngste bronsealder. *Bergens Museums Årbok* 1919-20, 1-14.
- Dommasnes, L.H. 1997. *Tradisjon og handling i førkristen vestnorsk gravskikk 1. Undersøkelser på et gravfelt på Vereide i Gløppen, Sogn og Fjordane*. Arkeologiske rapporter 21. Bergen.
- Dommasnes, L.H. 2001. *Tradisjon og handling i vestnorsk gravskikk 2. Fra Vereide til vikingtid*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter ved Universitetet i Bergen nr. 5. Bergen.
- Dommasnes, L.H. 2003. Minne fra et kulturmøte? Ristninger og runer fra Kårstad i Stryn. *Årbok for Bergen Museum* 2002:65-69.
- Fett, P. 1960. *Innvik prestegjeld*. Førhistoriske minne i Fjordane. Bergen.
- Fett, P. 1961. *Stryn prestegjeld*. Førhistoriske minne i Fjordane. Bergen.
- Fredell, Å. 2003. *Bildbroar. Figurativ bildkommunikation av ideologi och kosmologi under sydkandinavisk bronsålder och förromersk järnålder*. Gotarc Serie B. Gothenburg Archaeological Thesis 25. Göteborg.
- Grønvik, O. 1996. *Fra Vimose til Ødemotland. Nye studier over runeinnskrifter fra førkristen tid i Norden*. Oslo.
- Hauptman Wahlgren, K. 2002. *Bilder av betydelse. Hällristningar och bronsålderslandskap i nordöstra Östergötland*. Stockholm Studies in Archaeology 23. Stockholm.
- Hedengran, I. 1991. Att synleggöra människor. Figurer eller gestalter? Kring hällristningsforskningens förutsättningar. *K.A.N. Kvinner i arkeologi i Norge* 12:104-126.
- Høst, G. 1976. *Runer. Våre eldste norske runeinnskrifter*. Oslo.
- Johansen, Ø. 1993. *Norske depotfunn fra bronsealder*. Universitetets oldsaksamlings skrifter. Ny rekke, 15. Oslo.
- Kaul, F. 1998. *Ships on bronzes. A study in Bronze Age religion and iconography*. Publications from the National Museum Studies in Archaeology & History 3:1-2. København.
- Knirk, J. 2000. Kårstad. § 3: Runologisches. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Bd. 16, s. 324. Berlin/New York.
- Krause, Wolfgang 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark. Mit Beiträgen von Herbert Jahnkuhn*. Göttingen.
- Lorange, A. 1887. Indberetning fra Bergens Museums historisk-antikvariske Afdeling. *Bergens Museums Aarsberetning for 1886*. Bergen.
- Magnus, B. 1978. De eldste tider i Gløppen og Breim. I: Sandal, P. (red.) *Soga om Gløppen og Breim*, s. 103-227. Sandane.
- Malmer, M.P. 1989. Bergkonstens mening och innehåll. I: Bertilsson, U. (red.) *Hällristningar och hällmålningar i Sverige*, s. 9-28. Stockholm.
- Mandt, G. 1973. Kårstad-feltet. Kronologiske betraktninger omkring en nyundersøkelse. *Viking XXXVII*:103-126.
- Mandt, G. 1991. *Vestnorske ristninger i tid og rom. Kronologiske, korrologiske og kontekstuelle studier*. Bind 1 og 2. Dr.philos. avhandling, Universitetet i Bergen.

- Mandt, G. 2000. Kårstad. § 2: Archäologisches. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Bd. 16, s. 323-324. Berlin/New York.
- Marstrander, C. J. 1952. Rosselandsteinen. *Årbok for Universitetet i Bergen*. Historisk-antikvarisk rekke 3:1-44.
- Nordén, A. 1932. Hällristningstraditionen och den urnordiska runskriften. *Arkeologiska studier tillägnade H.K.H. Kronprins Gustaf Adolf*. Stockholm.
- Olsen, M. & Shetelig, H. 1930. Kårstad-ristningen. Runer og helleristninger. *Bergens Museums Årbok 1929*. *Historisk-antikvarisk rekke* 1:1-66.
- Shetelig, H. 1927. Ristning og runeinskrift paa Kaarstad, Utvik sogn, Indvik pgd., Nordfjord. Undersøkt av Shetelig 23. og 24. oktober 1927, B 7975. Innberetning, Bergen Museum.
- Shetelig, H. 1932. Funn og minner fra oldtiden. I: Aaland, J. (red.) *Nordfjord. Fraa gamle dagar til no*. *Innvik-Stryn*, s. 33-66. Sandane.
- Skjelsvik, E. og E. Straume 1957. Austrheimsteinen i Nordfjord. Et nytt bidrag til dateringen. *Universitetet i Bergen. Årbok. Historisk-antikvarisk rekke* 1:1-21.
- Solberg, B. 2000. *Jernalderen i Norge. Ca. 500 f.Kr. -1030 e.Kr.* Oslo.
- Svarstad, P. 1983. Sogn og Fjordane. I: Evensberget, S.(red.) *Norge vårt land. Slike fjell og dalar*. Daler, fjell og fjordbygder i Sør-Norge, 233-261. Oslo.
- Wrigglesworth, M. 2000. Ristninger og graver som sted. En visuell landskapsanalyse. Upublisert hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Wrigglesworth, M. 2003a. Rapport fra sikring av bergkunst 2003. Krabbestig, Vågsøy kommune, Sogn og Fjordane fylkeskommune. Rapport, Bergen Museum.
- Wrigglesworth, M. 2003b. Rapport fra sikring av bergkunst 2003. Domba, Flora kommune, Sogn og Fjordane fylkeskommune. Rapport, Bergen Museum.

